

УДК 141.7:172.15(477)

Р. В. ГУЛА*

ПАТРІОТИЗМ В УКРАЇНІ: УРОКИ МИНУЛОГО, СУЧАСНИЙ СТАН, ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

Розглядаються основні проблеми патріотичного виховання в сучасному українському суспільстві. Робиться спроба власної інтерпретації даних понять з урахуванням філософських категорій.

Ключові слова: патріотизм; батьківщина; вітчизна.

Патріотизм як інтегруюча основа відродження духовних цінностей суспільства є стабілізуючим чинником національної та громадянської злагоди у незалежній українській державі. Пошук консолідуючих чинників нації дозволить подолати серйозне розшарування українського суспільства щодо вирішення національних та суспільних питань.

Разом з тим і нині, після двадцяти років набутого досвіду українського державного будівництва, слід визнати, що модель конструювання нової “української нації” перебуває у стані системної кризи. Національна ідентичність українців стала більш залежною від розвитку стрімких етноцентричних процесів. Політичні організації націоналістичної спрямованості суттєво змінили статус маргінальних політичних сил і перетворилися на впливових гравців на політичній сцені. Причому запропонована ними модель патріотизму часто трактується як тожність сучасному українському патріотизму.

Історичний досвід наочно свідчить про вирішальну роль патріотичного чинника у формуванні масової свідомості народу та дає можливість сформулювати низку **уроків**, які, на нашу думку, здатні конкретизувати та спрямувати процес формування патріотичних цінностей сучасного українського суспільства.

Урок перший – історичний. Нігілістичне заперечення основ патріотичної ідеології попередників, досягнень та здобутків національної історії призводить до втрати патріотичних орієнтирів народу.

Руйнування традиційних патріотичних цінностей, системи героїчних символів радянської епохи у 90-ті рр. XX ст. призвело до девальвації системоутворюючих основ історії, ігнорування традицій та досягнень попередників, порушення спадкоємності поколінь та маргіналізації значних верств населення. Тотальне заперечення радянського

* Гула Руслан Володимирович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного.

періоду мало наслідком лише розрив у зв'язку часів, що унеможлилював будь-яку перспективу нового державного будівництва.

Природний процес самовизначення національної свідомості України відбувався на початку незалежності у спосіб кардинального дистанціювання від Росії (до речі, аналогічні процеси відбувалися у Російській Федерації стосовно України) та ревізії історичної спадщини єдиної держави. Дискредитація радянської історії призвела до суттєвого зменшення кількості людей, які пишаються власною державою. Країни пострадянського простору, у своїй більшості, пройшли етап заперечення радянського минулого, яке асоціювалося у тому числі й з постулатами радянського патріотизму. Звичайним явищем стала дегероїзація ратних подвигів і самовідданої праці поколінь народу. Історія України трактувалася як історія антиросійських “визвольних змагань”, які були спрямовані на створення окремої нації-держави, з героїзацією особистостей досить сумнівної історичної якості. Разом з тим активно культивувалася теза про “невідплатний борг” перед нами з боку поляків і росіян як віковичних гнобителів українського народу та гіперболізовано міфологічне уявлення про європейські цінності та стандарти. Враховуючи це, сучасне історичне “топтання на місці” в комплексі з фантастичними історичними екзерсисами можна з впевненістю трактувати як кризу національно-історичної ідентичності українського народу.

Разом із відкиданням патріотичних настанов минулого новою так званою політичною елітою не була створена система патріотичних символів для суспільства, які сприяли б об'єднанню нації. Відбувся неконтрольований процес втрати національної гордості усіх верств населення та панування у свідомості значної частини соціуму елементів колоніальної, пристосовницької психології. Масштаби моральної деградації населення країн пострадянського простору, відсутність консолідуючого чинника об'єднання нації змушували лідерів нових незалежних держав приймати досить абсурдні рішення. Наприклад, Президент РФ Б. Єльцин у 1992 р. поставив завдання ідеологічному апарату “сформулювати національну ідею Росії” впродовж одного року. Зайве нагадувати про те, що ця ідея досі не з'явилася, навіть у вигляді загальнонаціональної концепції. Спроби відомого кінорежисера М. Михалкова з еклектичного поєднання монархічних та євразійських ідей у вигляді “Маніфесту освіченого консерватизму” у кращому випадку можуть претендувати лише на роль ідеологічної платформи нового партійно-політичного проекту¹.

Створення національної патріотичної ідеї у сучасній Росії свідчить про те, що цей процес набуває детермінованих рис, які чітко визначають місце Росії у сучасному світі як носія спадщини російської та радянської історії. Відбувається своєрідне друге заперечення нігілістичних тенденцій 90-х рр. минулого століття з їх “революційним” зруйнуванням моральних основ радянського минулого.

Досвід радянського патріотизму як основи формування сучасної російської нації активно використовується сучасним російським політичним істеблішментом. На засіданні Суспільної Ради Російської Федерації 11 лютого 2011 р., де для обговорення були винесені питання міжнародної та міжконфесійної злагоди та розвитку національних культур, тогочасний губернатор Санкт-Петербурга В. І. Матвієнко виступила із законодавчою ініціативою щодо розробки федерального закону з цього приводу. На її думку, цей закон “повинен сформулювати змістовні основи національно-державної ідеї сучасної Росії та закласти правові основи формування єдиної громадянської спільноти “росіяни”².

Що стосується України, то на цей час українська національна патріотична ідея у значній частині “еліт” досі існує у вигляді першого діалектичного заперечення “Геть від Москви!”. Іншого системного заперечення, яке б змогло реально оцінити досягнення соціалістичного ладу та запровадити у практику державного будівництва позитивні моменти радянського патріотичного виховання, на жаль, досі не відбулося.

Причинами цього, на нашу думку, є:

- наявність розколотого, роздертого протиріччями українського суспільства;
- відсутність чіткого балансу між проголошеними елітою стратегічними соціальними орієнтирами та їх реалізацією;
- свідоме насадження войовничого націоналізму з елементами ксенофобії та антикомунізму;
- спроби штучного виділення із поліетнічного складу народу України однієї нації зі створенням відповідного комплексу преференцій (прикладом цього слугує теорія етномагнетизму М. Г. Жулинського – намагання жити у етнічнооднорідній країні);
- недалекоглядне ігнорування об’єктивно існуючих цивілізаційних відмінностей між історичними землями України, реалій поліконфесійної, поліетнічної та білінгвістичної природи українського народу;

Крім того, знищення системи радянських соціальних стандартів призвело до розмивання економічної складової патріотизму народу.

За аналітичними висновками “Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення”, проект якої був презентований українському суспільству у березні 2012 р., причинами патріотичної деградації населення України є: “Економічна дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовних цінностей”, що за справедливими оцінками аналітиків “негативно вплинули на суспільну свідомість більшості соціальних і вікових груп населення країни, різко знизили виховний вплив української культури, мистецтва і освіти як найважливіших факторів формування патріотизму. У суспільній свідомості набули широкого поширення байдужість,

егоїзм, індивідуалізм, цинізм, невмотивована агресивність, неповажне ставлення до держави і соціальних інститутів”³.

Урок другий – ідеологічний. Відсутність механізму створення та оновлення патріотичної ідеї привело до кризового стану патріотичної свідомості українського суспільства.

Захоплення впродовж довгого часу існування незалежності України ідеєю створення ідеології державного будівництва виключно на етнічній основі призвело до фактичного ігнорування процесу формування громадянського суспільства. Викликає пересторогу зростання радикальних псевдопатріотичних націоналістичних організацій, які претендують на тотальний вплив на ті категорії населення, що не здатні адекватно оцінювати сучасні соціальні процеси.

Побудова національної патріотичної ідеї як єдності етнічного та громадянського націоналізму в Україні не відбулася. Громадянин-патріот при ідеальному балансі цих рівнів здатен до самостійного, творчого, максимально неупередженого погляду на історичну спадщину свого народу, прагне до об’єктивного тверезого аналізу сучасності, готовий до практичної реалізації поставлених завдань, визнання соціокультурних цінностей своєї спільноти та існування у визначеній спільнотою системі нормативних координат права та моралі. На жаль, об’єктивних умов для формування таких особистостей у сучасній Україні не створено.

Аналіз рівня патріотичної свідомості народу України яскраво продемонстрований у “Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення”: “Дані соціологічних досліджень засвідчують, що рівень патріотизму населення України є недостатньо високим. Патріотами себе вважають близько 45% населення, кожен шостий громадянин України бажає емігрувати назавжди, кожен десятий не пишається своїм громадянством. Серед молоді у віці 18–29 років показник готовності до еміграції становить 50,4%, а у віковій групі 30–39 років – 42,4%. Таким чином, серед вікової категорії людей, від яких залежить майбутнє України, практично кожен другий допускає для себе можливість еміграції. Ці прагнення здебільшого зумовлені неможливістю в повній мірі реалізувати свій потенціал і мати достатній рівень матеріального благополуччя на Батьківщині”⁴.

Урок третій – соціальний. Політичні та “духовні” “еліти” України не є носіями стратегії розвитку національно-патріотичної ідеї у її класичному вигляді.

Світоглядну позицію сучасних “еліт” українського суспільства можна охарактеризувати як:

1. Превалювання егоїстичних утилітарних інтересів.
2. Споживацьке ставлення до ідеологічних констант патріотизму.

Нівелюванню патріотичних основ українського суспільства сприяє й примітивний антикомунізм. Насадження штампованих однобічних

уявлень про “злочинну комуністичну владу”, особливо особами, які зробили політичну, наукову та творчу кар’єру в умовах “звірячого тоталітарного режиму”, дискредитує як носіїв цих кар’єристських поглядів, так і ідеї, які вони постулюють. Нинішні “еліти” України фактично ними не є. Суспільного визнання, авторитету та відчутної підтримки з боку суспільства вони не мають.

Урок четвертий – військово-патріотичний. Свідоме ігнорування проблем патріотичного виховання у Збройних Силах України, падіння престижу військової служби створює умови для погіршення морально-психологічного стану військ та несе у собі реальну загрозу національній безпеці держави.

Криза українського суспільства у 90-ті роки ХХ століття зумовила суттєве падіння престижу військової служби, наслідки якої досі не подолані. За результатами соціологічних досліджень інституту ім. Горшеніна у листопаді 2010 року $\frac{3}{4}$ населення України вважають професію військового неprestижною⁵. Складні процеси реформування ЗС України тільки посилили цю негативну тенденцію.

Особливо це торкнулося структур, які за своїм прямим призначенням повинні формувати у військовослужбовців почуття любові до Батьківщини та готовність до жертвних дій з захисту незалежності Української держави. Перманентний стан реформаторського безладу у Збройних Силах України впродовж 20-ти років їх існування фактично знівельював значення та вплив тих структурних підрозділів, які у ЗС СРСР мали великий досвід формування особистості солдата-патріота у роки Великої Вітчизняної війни та у період локальних конфліктів.

За період з 1991 р. апарат виховної роботи у ЗСУ зазнав п’ять системних реформаційних перетворень, які у кінцевому підсумку спричинили значну втрату професійно підготовлених фахівців, кардинального обмеження власних повноважень та, як результат, суттєве падіння авторитету цих структурних підрозділів у системі військового управління. Жодний структурний елемент армійського управління не проходив такий шлях реформаційних випробувань. У ході організаційно-штатних заходів свідомо знижувався посадовий рівень та штатний склад фахівців. Додамо також супутню кожному реформаційному процесу наявність нових концептуальних бачень армійського керівництва, які здебільшого мали суперечливий характер. На стан військово-патріотичного виховання мало впливають державні інститути. Низький рівень соціального захисту військовослужбовців, відсутність зразків військово-патріотичної пропаганди загальнонаціонального масштабу у галузі літератури та мистецтва лише підкреслюють передкризовий стан патріотичного виховання у ЗСУ.

Й нарешті *п’ятий урок – урок національно-державний. Досвід Великої Вітчизняної війни наочно продемонстрував, що ігнорування*

патріотизму, невід'ємної, генетичної риси менталітету народу, є вкрай загрозливим.

Виникла нагальна потреба у цілеспрямованій ідеологічній політиці, що б органічно поєднувала повагу до особистості людини та традиційний патріотизм. Сучасне становище Української держави характеризується складною гамою соціально-економічних і геополітичних викликів, які пов'язані з відсутністю консолідуючої патріотичної ідеології, пошуком об'єднавчих національних домінант, зміною традиційних суспільних устоїв. Тому, на нашу думку, доречно сформулювати низку **практичних рекомендацій** з реалізації більш конструктивної державної політики з формування патріотичної свідомості українського суспільства.

1. **Історично-консолідуюча.** Виникає нагальна потреба формування єдиних поглядів на історію українського народу. На жаль, дослідження сучасної історичної науки в значній мірі мають відверто кон'юнктурний характер, який базується зазвичай на заполітизованому або на регіональному сприйнятті історичних постатей та подій. Зауважимо, що ефективним кроком для створення історичної моделі, яка б могла бути використана для патріотичного виховання, було б запровадження аналізу патріотизму в історії України як соціокультурного феномену. Причому, слід акцентувати увагу на його прояви у Другій світовій та Великій Вітчизняній війн.

У цьому аспекті доречно також звернути увагу на вивчення феномену патріотизму у лавах Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської армії. Заперечувати наявність патріотично налаштованих діячів ОУН та вояків УПА – деструктивно та безперспективно. Але цей феномен слід розглядати, як сукупність протиріч самопожертви та зради, любові до свого краю та актів помсти полякам, проголошених гуманістичних ідеалів ролі і місця українського народу та терору стосовно політичних противників, військового героїзму вояків і звірств служби безпеки УПА, співробітництва з окупаційних режимом і фанатичної віри у незалежну українську державу. Не буде зайвим аналіз трансформації форм класичного та революційного патріотизму у фашизм⁶. При зіставленні позитиву та негативу у проявах радянського та українсько-націоналістичного патріотизму вважаємо за потрібне пошук основи для подальшої розробки ідеології патріотичного виховання українського суспільства.

2. **Науково-практична.** Історичний досвід Великої Вітчизняної війни свідчить про велику мобілізуючу силу патріотизму народу-переможця, носія загальнолюдських, інтернаціональних, класових констант радянського патріотизму. На нашу думку, напрямками наукової діяльності з формування патріотичної свідомості народу повинні бути наступні:

- припинення розгляду історії радянського періоду (особливо подій Великої Вітчизняної війни) як виключно суцільного кривавого терору щодо українського народу;
- визнання права українського народу на роль одного з народів-переможців. Це створює патріотично-світоглядний консолідуючий чинник, який здатний об'єднати націю на основі історичної гордості;
- збереження історичної пам'яті в оцінках процесів і подій минулого при усьому їх різноманітті та неоднозначності;
- відмова від “сльозогінного” характеру трактування історичних подій, що формують у населення виключно ідеологію пристосування та безвихіддя тотальних поразок.

3. **Ідеологічна.** За Конституцією України жодна ідеологічна система не може претендувати на статус державної. Така позиція творців Основного Закону була цілком виправданою на початковому етапі незалежної країни, що намагалася позбутися ідеологічного ярма комуністичного минулого. Однак вимоги соціального будівництва настійно спонукають до того, аби певний комплекс державотворчих уявлень у національному менталітеті все ж таки був сформований, принаймні на традиційних шаблонах патріотичної свідомості, які складаються з пріоритетів національної історії, національної мови та національної культури.

Проголошення Конституцією України найвищою цінністю поняття людського життя у його екзистенціально-філософському значенні, безумовно, відповідає гуманістично-ліберальним стандартам (*Розділ 1, Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю*), але одночасно створює розщеплення свідомості громадянина при виконанні свого почесного обов'язку захисту Вітчизни від абстрактного носія людського життя зі зброєю в руках, який може виконувати загарбницькі завдання на теренах України.

Процитуюємо витяг з преамбули Конституції Французької Республіки 1958 р.: “Французький народ урочисто проголошує свою прихильність правам людини та національного суверенітету”. Згідно зі статтею 2 “Про суверенітет”: “Девіз республіки – Свобода, Рівність, Братство. Її принцип – правління народу, народом, для народу”. Ці ціннісні константи сприяють більш конкретизованому визначенню пріоритетів патріотичного виховання⁷.

4. **Військово-патріотична.** Процес військово-патріотичного виховання повинен бути організований як системна, багатопланова, цілеспрямована та скоординована діяльність **усіх** соціальних, економічних інститутів держави, громадських об'єднань (а не лише Збройних Сил) з формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності Вітчизні, готовності до виконання почесного обов'язку захисту Батьківщини. Досвід військово-патріотичного виховання радянського суспільства

дозволяє ефективно використати патріотичне значення героїчних дій захисників Києва, Одеси, Севастополя, Керчі, Харкова, мужності українців–Героїв Радянського Союзу, партизанів і підпільників.

Вихід із кризового стану патріотичної ідеї неможливий без подолання ідеологічних протиріч у суспільної свідомості, що передбачає необхідність світоглядного зміцнення українського соціуму від примітивних націоналістичних сентенцій. Визначення ідеологічного змісту сучасного стану патріотизму як необхідної єдності та балансу національного та інтернаціонального компонентів у його єдиній історичній перспективі є найважливішим завданням формування національної патріотичної самосвідомості.

Викладені думки у жодному разі не претендують на істину в останній інстанції. Дискусійний характер сприйняття основ патріотизму сучасного українського суспільства ставить перед науковцями завдання теоретичного осмислення тих світоглядних засад, які об'єктивно існують в колективній свідомості значної частини населення та базуються на постулатах радянського патріотизму. Ретельний, виважений аналіз даної проблеми сприятиме виробленню ідей національної єдності та згоди і дозволить країні знайти шлях до створення єдиного народу у громадському та національному вимірі.

¹ Гула Р. В. Маніфест освіченого патріотизму “Право і Правда” М. Михалкова як спроба відродження та трансформації монархічної ідеології в Росії на сучасному етапі / Р. В. Гула, О.М. Щурко // Проблеми політичної історії України: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2011. – Вип. 6. – С. 145–154.

² Крючков Г. Придумать национальную идею невозможно / Г. Крючков // 2000. – 2011. – № 3. – С. F 2.

³ Проект Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного населення на 2013 – 2017 рр. – Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011%2812%29.proekt.php>.

⁴ Там само.

⁵ Офіційний сайт інституту ім. Горшеніна. – Режим доступу: institute.gorshenin.ua/researches/29_Sostoeanie_ukrainskoy_armii.html.

⁶ Рудлінг П. А., Шнайдер Т., Россолінські-Лібе Гж. ОУН і УПА: дослідження про створення історичних міфів. – К., 2012. – 239 с.

⁷ Французские конституции. – Режим доступу: http://www.labex.ru/page/konst_france.html.

Рассматриваются основные проблемы патриотического воспитания в современном украинском обществе. Делается попытка собственной интерпретации данных понятий с учетом философских категорий.

Ключевые слова: патриотизм; родина; отечество.

There are considered the main problems of the patriotic education in the modern Ukrainian society in the article. The author makes the own interpretation of mentioned concepts considering the philosophical categories.

Key words: the patriotism; the motherland; the national homeland.